

Zaključno, knjiga “Krvave zemlje” cjelovita je studija koja donosi komparativnu raščlambu nacističke i staljinističke politike masovnih zločina. Pruža detaljan povijesni prikaz srednje i istočne Europe između dva imperijalizma i dviju totalitarnih ideologija koje su dovele do masovnih zločina. Knjiga obiluje izvornim promišljanjima o tome koji su čimbenici utjecali na međusobne interakcije dvaju režima. U knjizi je naglašeno da je Holokaust bio zločin *per se*, ali se ne umanjuje značaj drugih masovnih zločina. Snyder otvara spoznaje o zločinima staljinizma i nacizma koji su dosada manje bili u fokusu, primjerice sovjetskim zločinima prema nacionalnim manjinama i klasnim neprijateljima ili njemačkim zločinima prema sovjetskim ratnim zarobljenicima. Kvaliteta knjige je i u tome da nadilazi ograničenost nacionalnih povijesnih paradigmi i promatra počinjene zločine u transnacionalnom ključu. Zločini na području “krvavih zemalja” za Snydera ne pripadaju samo povijesti jedne nacije, nego trebaju biti predmet objektivnog, znanstvenog sagledavanja cjelokupnih povijesnih zbivanja, njihovih uzroka i posljedica na područjima na kojima su se i dogodili. Prikazi pojedinačnih tragičnih sudbina opisani u knjizi ostavljaju snažan dojam. Spoznaje o tim tragedijama trebaju utjecati na kolektivnu savjest čovječanstva da se upozna s povijesnim fenomenom masovnih zločina te da se ne ostane samo na faktografiji i statistikama broja žrtava.

KATARINA TRSTENJAK JURKOVIĆ

Nikola TOLJA, *Dubrovački Srbi katolici – istine i zablude*, vlastita naklada, Dubrovnik, 2011., 711 str.

Dr. Nikola Tolja iz Dubrovnika u vlastitoj je nakladi objavio knjigu *Dubrovački Srbi katolici – istine i zablude*, vrlo detaljan i opsežan prikaz tog specifičnog dubrovačkog fenomena s kraja XIX. stoljeća. Riječ je o pokretu koji se javio 1880-ih, a svoj zamah dobio u sljedećem desetljeću, kad su Srbi katolici u koaliciji s autonomašima od 1890. do 1899. u svojim rukama držali vlast u dubrovačkoj općini. No već početkom XX. stoljeća, uslijed promjena političkih okolnosti na širem području, došlo je do slabljenja i postupnog zamiranja srbokatoličkog pokreta u Dubrovniku.

Autor već u uvodnom dijelu pojašnjava razloge za pisanje ovakve monografije, kao i moguće probleme i nedoumice vezane uz samu temu. Među njima je svakako bitna i današnja osjetljivost tog pitanja, posebno u svjetlu stradanja Dubrovnika 1991. i moguće zloupotrebe samog postojanja tog pokreta. Tolja pritom naglašava potrebu da se ideja i djelatnost srbokatoličkog pokreta sagledaju objektivno, iz kuta gledanja razdoblja kad su se i odvijale, dakle druge polovice XIX. i početka XX. stoljeća, te uz razumijevanje tadašnje političke situacije.

U drugom poglavlju, “Višestoljetna dubrovačka društveno-politička i povijesna obilježja”, Tolja donosi sintetski pregled dubrovačke povijesti, ključan za razumijevanje pojave samog srbokatoličkog pokreta i političkih kretanja u Dubrovniku XIX. stoljeća

uopće, posebno zato što je njegova starija povijest tadašnjem Dubrovniku služila kao podsjetnik na neke slavnije dane, a ujedno i na sivu onodobnost Dubrovnika kao nevažne periferije velike Austro-Ugarske Monarhije.

Treći i četvrti dio knjige obrađuju razdoblje u kojem srbokatolički pokret djeluje, dakle drugu polovicu XIX. stoljeća. Opisuje se djelovanje političkih stranaka u Dubrovniku tog razdoblja te početak sporenja oko pripadnosti Dubrovnika. Poglavlje naslovljeno "Uzroci i povijesne okolnosti koje su utjecale na pojavu i širenje pokreta dubrovačkih Srba katolika" opisuje strujanja u Dubrovniku XIX. stoljeća, pojavu ilirskog i slovinskog pokreta, otpore prema uključivanju Dubrovnika u Dalmaciju te neke šire procese koji su utjecali na lokalna dubrovačka strujanja. To su prije svega pokušaji ujedinjenja Trojednice i tada nedovršen proces hrvatske nacionalne integracije te, ne manje važno, pojava Srbije na političkoj sceni, praćene romantičarskim pogledima kao ujedinitelja Južnih Slavena. Taj su pogled osobito pojačavale stoljetne veze Dubrovnika s njegovim nekatoličkim, pretežno pravoslavnim, zaledem, ali i propagandni utjecaji iz suvremene Srbije i povezanost tadašnjih dubrovačkih intelektualaca sa Srbijom i Crnom Gorom. Tako je Baltazar Bogišić, jedan od najuglednijih dubrovačkih Srba katolika, bio ministar pravde Kraljevine Crne Gore, Matija Ban bio je odgajatelj budućeg kralja Aleksandra Karađorđevića, a na toj ga je dužnosti naslijedio Lujo Vojnović. Još je niz Dubrovčana tijekom XIX. stoljeća obnašao visoke dužnosti u Srbiji i Crnoj Gori, gledajući u tim državama prije svega nositelje budućeg južnoslavenskog ujedinjenja. Među tim intelektualcima posebno se izdvaja Medo Pucić, prvi Dubrovčanin-katolik koji se javno izjašnjavao kao Srbin, zasnivajući pritom svoje srpstvo na jezičnim temeljima. No kod njega je zapravo bila riječ o slovinstvu, jer je smatrao da je hrvatsko ime samo supstitucija za srpsko. Poslije će se njegove teze o dubrovačkoj državi i književnosti kao srpskoj pogrešno interpretirati i zloupotrijebiti za ciljeve ekskluzivnog srpstva, dakle nečega posve suprotnog od njegovih slovinskih ideja.

U petom poglavlju, pod naslovom "Dubrovački Srbi katolici i njihov pokret izbliza", govori se o uobličavanju pokreta, njegovoj socijalnoj strukturi, uključenosti žena u pokret te njegovim osnovnim sastavnicama (nacionalnoj, političkoj, kulturnoj i promidžbenoj). Autor se osvrće i na pisanje srpske historiografije o tom fenomenu, smatrajući da se većina tih radova mora odbaciti zbog subjektivnosti i snažne nacionalne obojenosti, a djelomično i zbog zloupotrebe fenomena Srba katolika i iskrivljavanja činjenica iz razdoblja djelovanja pokreta. Srbi katolici pojavili su se u razdoblju kad proces nacionalne, hrvatske ili srpske, integracije u Dalmaciji nije bio posve dovršen te se pripadnost pojedinom narodu nije još bezuvjetno poistovjećivala s vjerom. Što se tiče socijalne strukture samog pokreta i njegove brojčane snage, autor smatra da dosadašnja hrvatska historiografija ima težnju svesti ga na šačicu intelektualaca, nasuprot čemu stoji želja srpske historiografije da ga proširi do krajnjih granica, i kvalitativno i kvantitativno. Tolja izdvaja nekoliko različitih skupina unutar samog pokreta. To su vlasteoska inteligencija, zatim građanska inteligencija svjetovnog smjera, koja je nesumnjivo bila pokretačka snaga cijelog pokreta, svećenstvo, srednjoškolska i studentska mladež, radnički i obrtnički stalež te seljački sloj. Posebno je u historiografiji do danas ostalo nerasvijetljeno sudjelovanje ove potonje skupine, pretežito stanovnika dubrovačke okolice, za koju se najčešće navodilo da ju je ta pojava posve zaobišla ostajući ograničena na sam Dubrovnik i njegove intelektualne krugove. No iz raznih peticija i pisama, kao npr. iz prosvjednog pisma dubrovačkih Srba katolika papi po-

vodom Svetojeronimske afere, može se vidjeti da je srbokatolički pokret imao svojih pristaša i na selu.

U istom poglavlju istražuje se i razdoblje postupnog gašenja srbokatoličkog pokreta, za što autor najveću ulogu pripisuje pojavi politike "novog kursa". Tolja smatra da je političkim približavanjem Hrvata i Srba početkom XX. stoljeća nestao osnovni razlog za daljnje postojanje srbokatoličkog pokreta. Po njemu, došlo je do prihvaćanja osnovnog cilja pokreta – povezivanja sa Srbijom – od strane dominantnih hrvatskih političkih opcija te je on i realiziran stvaranjem zajedničke južnoslavenske države 1918. godine.

U šestom poglavlju, "Srbokatoličko razmicanje vremenskih i prostornih okvira", obrađuje se odnos srbokatolika i klerikalizma. Prema autoru, Srbi katolici samim su svojim postojanjem dolazili u sukob s obje crkvene hijerarhije, katoličkom i pravoslavnom, te su tako stjecajem okolnosti bili pozicionirani kao antiklerikalci. Zanimljivo, njihov sukob s Katoličkom crkvom bio je ograničen na pojedince unutar njene hijerarhije, s obzirom na to da ona kao ustanova nije zauzimala nužno negativan stav prema Srbima katolicima kao skupini. Štoviše, nezanemariv dio klera dubrovačke biskupije i sam je pripadao tom pokretu. Intenzivniji je bio sukob sa Srpskom pravoslavnom crkvom, posebice s tadašnjim dalmatinskim episkopom Nikodimom Milašem, budući da je ona *a priori* odbacivala Srbe katolike kao dio srpske nacije zbog njihove katoličke vjere. Unutar Katoličke crkve, najveći protivnici srbokatoličkog pokreta bili su pristaše klerikalnog pravaštva u Dalmaciji, okupljeni oko don Ive Prodana.

U završnom poglavlju, naslovljenom "Sintetički pristup srbokatoličkome pokretu", autor govori o zabludama i zlorabama srbokatoličkog pokreta i ideje te donosi vlastite zaključke. Kao osnovnu zabludu Srba katolika navodi vjerovanje da se dubrovačko područje u razdoblju njegove nacionalne integracije može trajno uključiti u okvir srpske nacije. Također su podcijenili vjerski čimbenik, koji je možda i temelj u diferenciranju hrvatske i srpske nacije. Povezano s tim, podcijenili su i utjecaj samih vjerskih zajednica, i Srpske pravoslavne crkve, koja je srpstvo poistovjećivala s pravoslavnim, ali i Rimokatoličke crkve, također sklone povezivanju vjerskog i nacionalnog, katoličkog i hrvatskog. Kod Srba katolika, smatra Tolja, pogrešna je bila i njihova pretpostavka da se pitanje budućnosti Dubrovnika, odnosno njegovo izdvajanje iz okvira Austro-Ugarske i spajanje sa Srbima, može riješiti partikularno, dakle ne uzimajući u obzir ostale hrvatske prostore. Tolja smatra zabludom i vjerovanje Srba katolika u realizaciju istinskog jugoslavništva, stvorenog na ravnopravnim osnovama, bez ičije hegemonije i unitarizma.

U zaključcima autor još jednom podvlači nešto osobito važno za genezu srbokatoličkog pokreta: povijesni trenutak Dubrovnika XIX. stoljeća. A to je trenutak u kojem su još svježija sjećanja na samostalnost Dubrovačke Republike i vidljiva je sumorna sadašnjost Dubrovnika kao izoliranog i nevažnog gradića u Austro-Ugarskoj Monarhiji. U tom su okviru nastajale i razne ideje čiji je konačni cilj bio izvući Dubrovnik iz takvog ponižavajućeg položaja i vratiti mu njegovu nekadašnju ulogu i važnost. Srbokatolička ideja bila je samo jedna od njih.

Zadnji dio knjige čini dodatak o časopisu *Srđ*, što je autorova skraćena doktorska disertacija. Ona je, po autorovim riječima, i bila početak njegova interesa za srbokatolički pokret. Riječ je o kulturnom časopisu koji je izlazio od 1902. do 1908., a

izdavali su ga dubrovački Srbi katolici. Nevezano uz njegovu osnovnu usmjerenost, bio je krupan događaj u kulturnoj povijesti Dubrovnika. Unatoč tome što je uz književne objavio i niz znanstvenih priloga, uključujući i dotad neobjavljene dokumente iz starije dubrovačke povijesti, danas je gotovo nepoznat široj javnosti, možda i zadugo obilježen svojim osnovnim smjernicama.

U konačnici se može zaključiti da je knjiga dr. Nikole Tolje uspjela ostvariti svoja dva osnovna cilja: da argumentirano, kronološki i vrlo iscrpno prikaže nastanak, djelovanje i postupno gašenje srbokatoličkog pokreta u Dubrovniku te – možda još i važnije – da u tome čitavo vrijeme zadrži maksimalnu moguću znanstvenu objektivnost i nužni emotivni otklon od svih subjekata istraživanja. Svakako je riječ o djelu koje je vrijedan doprinos hrvatskoj historiografiji, a u budućim istraživanjima novije povijesti Dubrovnika vjerojatno i nezaobilazno. Ostaje nam nadati se da će sam autor ili netko drugi, ponukan ovim radom, detaljnije istražiti i djelovanje ostataka srbokatoličkog pokreta ili njegovih duhovnih nasljednika u razdoblju koje je slijedilo ono kojim se bavi ova knjiga, dakle razdoblju međuratne Kraljevine Jugoslavije i Drugog svjetskog rata.

GORAN MLADINEO

Ivan Tomislav MEĐUGORAC, *Sjećanja jednoga bosanskog fratra na ratne godine 1941. – 1945.*, vlastita naklada, II. dopunjeno izdanje, Kreševo – Zagreb, 2009., 187 str.

Ivan Tomislav Međugorac rođen je u rujnu 1928. u blizini Žepča. Studirao je teologiju u Sarajevu, a potom i prirodne znanosti (biologiju i kemiju) u Sarajevu i Beogradu. Za svećenika je zaređen 1952. godine. Godine 1963. odlazi u Frankfurt, gdje nastavlja školovanje i 1966. postiže doktorat iz biologije i biokemije. U Frankfurtu se i zapošljava te napreduje u svome zvanju. Objavio je velik broj stručnih radova u kojima je pokazao svoje znanje i stručnost. Svoje umirovljeničke dane, od 2007. godine, provodi u franjevačkom samostanu u Kreševu.

U vlastitoj je nakladi 2009. objavio *Sjećanja jednoga bosanskog fratra na ratne godine 1941. – 1945.* Knjiga je podijeljena u četiri dijela. Na samom su početku predgovori prvog (str. 7.–10.) i drugog (str. 11.–15.) izdanja, pa slijedi glavni dio knjige (str. 16.–130.), koji se sastoji od petnaest kraćih poglavlja. Nakon toga nalazi se “Dodatak I.” (str. 131.–154.), “Dodatak II.” (str. 155.–159.) te “Prikazi prvog izdanja” (str. 161.–173.). Na samom su kraju kazala osobnih imena (str. 174.–177.) i naseljenih mjesta (str. 178.–181.) te “Bilješka o autoru” (str. 183.–184.).

U “Predgovoru prvog izdanja” autor govori o razlozima pisanja knjige. Budući da je imao veliko životno iskustvo, odlučio je zabilježiti onaj dio svojega života koji mu se najdublje urezao u pamćenje, a to su, kako i sam naziv knjige kaže, sjećanja na ratne godine od 1941. do 1945. Sam autor govori da mu političke prilike dugo vremena nisu dopuštale da objavi svoja ratna sjećanja i tek kada su se te prilike promijenile, započeo